ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

BAJARILISHNI O‘LCHASH (PERFORMANCE MEASUREMENT)

Sardor Toshev
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Xudoynazarova Dilnoza G’afurovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Buxgalteriya hisobi kafedrasi ilmiy maslahatchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20342813

Annotatsiya
Mazkur maqolada korxona va tashkilotlarda bajarilishni o‘lchash tizimining nazariy hamda amaliy jihatlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida samaradorlikni baholash mezonlari, strategik maqsadlar bilan operatsion faoliyat o‘rtasidagi bog‘liqlik hamda zamonaviy boshqaruvda performance measurement tizimining o‘rni yoritib berilgan. Shuningdek, moliyaviy va nomoliyaviy ko‘rsatkichlardan kompleks foydalanishning afzalliklari, KPI, Balanced Scorecard va raqamli monitoring vositalarining boshqaruv qarorlariga ta’siri ilmiy asosda ko‘rib chiqilgan. Maqolada bajarilishni o‘lchash tizimini amaliyotga joriy etishda uchraydigan muammolar, xususan ma’lumotlarning ishonchliligi, noto‘g‘ri indikator tanlash va baholashdagi subyektivlik masalalari ham tahlil etilgan. Tadqiqot yakunida tashkilotlarda samaradorlikni oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va boshqaruv sifatini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: bajarilishni o‘lchash, performance measurement, samaradorlik ko‘rsatkichlari, KPI, Balanced Scorecard, strategik boshqaruv, boshqaruv hisobi, monitoring tizimi, korxona samaradorligi, biznes jarayonlari, natijadorlik tahlili, raqamli boshqaruv.

Kirish. Hozirgi global iqtisodiy muhitda korxona va tashkilotlar faoliyatining samaradorligini muntazam baholab borish boshqaruv tizimining ajralmas qismiga aylanmoqda. Raqobatning kuchayishi, bozor talablarining tez o‘zgarishi hamda resurslardan samarali foydalanish zarurati tashkilotlardan aniq va ishonchli boshqaruv mexanizmlarini talab etmoqda. Shu jihatdan bajarilishni o‘lchash (performance measurement) tizimi korxona faoliyatini tahlil qilish, natijadorlik darajasini aniqlash va strategik maqsadlarga erishish jarayonini nazorat qilishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, zamonaviy boshqaruv amaliyotida faqat moliyaviy ko‘rsatkichlarga tayangan holda faoliyatni baholash yetarli emasligi tobora yaqqol sezilmoqda. Chunki korxonaning uzoq muddatli rivojlanishi mijozlar qoniqishi, ichki biznes jarayonlari samaradorligi, innovatsion salohiyat hamda xodimlar faoliyati bilan ham chambarchas bog‘liq hisoblanadi.

Bajarilishni o‘lchash tizimi tashkilot faoliyatining turli yo‘nalishlarini yagona mexanizm asosida nazorat qilish imkonini beradi. Ushbu tizim yordamida korxona o‘zining strategik maqsadlarini amaliy natijalar bilan taqqoslaydi, mavjud muammolarni aniqlaydi va boshqaruv qarorlarini yanada asosli ravishda qabul qiladi. So‘nggi yillarda KPI (Key Performance Indicators), Balanced Scorecard, benchmarking hamda raqamli monitoring texnologiyalarining keng qo‘llanilishi samaradorlikni baholash jarayonini yangi bosqichga olib chiqdi. Natijada tashkilotlar resurslarni taqsimlash, xarajatlarni optimallashtirish va raqobatbardoshlikni oshirish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

Shu bilan birga, bajarilishni o‘lchash tizimini amaliyotga joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud. Xususan, noto‘g‘ri indikatorlarni tanlash, ma’lumotlar sifati bilan bog‘liq kamchiliklar, subyektiv baholash holatlari hamda turli bo‘limlar faoliyatini yagona mezon asosida baholashdagi qiyinchiliklar tizim samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli mazkur mavzuni ilmiy jihatdan chuqur tadqiq etish, zamonaviy yondashuvlarni tahlil qilish hamda amaliy takliflar ishlab chiqish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada bajarilishni o‘lchash tizimining nazariy asoslari, amaliy ahamiyati hamda korxona boshqaruvidagi o‘rni keng yoritiladi.

Asosiy qism. Bajarilishni o‘lchash tizimi zamonaviy boshqaruv fanining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u tashkilot faoliyatining natijadorligini baholash, strategik maqsadlar bilan amaliy natijalar o‘rtasidagi muvofiqlikni ta’minlash hamda resurslardan samarali foydalanishni nazorat qilishga xizmat qiladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyati faqatgina moliyaviy natijalar asosida emas, balki keng qamrovli ko‘rsatkichlar tizimi orqali baholanishi zarur bo‘lib qolmoqda. Chunki zamonaviy raqobat muhitida tashkilotning barqaror rivojlanishi ko‘p omilli yondashuvni talab etadi.

Bajarilishni o‘lchash tushunchasi korxona yoki tashkilotning belgilangan maqsadlarga erishish darajasini aniqlash uchun foydalaniladigan tizimli yondashuvni anglatadi. Ushbu jarayon odatda maqsadlarni belgilash, ularni o‘lchash mezonlarini ishlab chiqish, ma’lumotlarni yig‘ish hamda tahlil qilish bosqichlarini o‘z ichiga oladi. Natijada rahbariyat real holatni aniq baholash va qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu jihatdan, bajarilishni o‘lchash faqat nazorat vositasi emas, balki strategik boshqaruvning ajralmas elementi hisoblanadi.

Tizim samaradorligini baholashda moliyaviy va nomoliyaviy ko‘rsatkichlar muhim o‘rin tutadi. Moliyaviy ko‘rsatkichlar daromad, foyda, rentabellik va xarajatlar kabi an’anaviy mezonlarni o‘z ichiga olsa, nomoliyaviy ko‘rsatkichlar mijozlar qoniqishi, xizmat sifati, ichki jarayonlar samaradorligi va xodimlar unumdorligi kabi jihatlarni qamrab oladi. Ushbu ikki turdagi ko‘rsatkichlarning uyg‘unligi tashkilot faoliyatini to‘liq va aniq baholash imkonini beradi.

Zamonaviy amaliyotda bajarilishni o‘lchash tizimlarini shakllantirishda KPI (Key Performance Indicators) va Balanced Scorecard kabi yondashuvlar keng qo‘llanilmoqda. KPI tizimi tashkilotning asosiy muvaffaqiyat omillarini aniq raqamlar orqali ifodalashga xizmat qilsa, Balanced Scorecard yondashuvi esa faoliyatni to‘rt asosiy yo‘nalish — moliyaviy natijalar, mijozlar, ichki biznes jarayonlari hamda o‘rganish va rivojlanish nuqtai nazaridan baholaydi. Ushbu yondashuvlar strategik boshqaruv va operatsion faoliyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta’minlaydi.

Biroq, bajarilishni o‘lchash tizimini amaliyotga joriy etish jarayonida bir qator muammolar yuzaga kelishi mumkin. Ulardan biri indikatorlarni noto‘g‘ri tanlash bo‘lib, bu tashkilotning haqiqiy holatini aks ettirmasligi mumkin. Bundan tashqari, ma’lumotlar ishonchliligi va ularni yig‘ish jarayonidagi kamchiliklar ham tahlil natijalarining aniqligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ayrim hollarda esa baholash jarayonida subyektiv yondashuv ustunlik qilishi tizim samaradorligini pasaytiradi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bajarilishni o‘lchash tizimlariga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari, katta ma’lumotlar tahlili va sun’iy intellekt asosidagi yechimlar korxonalarga real vaqt rejimida faoliyatni kuzatish va tezkor qarorlar qabul qilish imkonini bermoqda. Bu esa boshqaruv jarayonlarini yanada shaffof va samarali qiladi.

Xulosa qilib aytganda, bajarilishni o‘lchash tizimi tashkilotlarning raqobatbardoshligini oshirish, strategik maqsadlarga erishish va resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan vositadir. Ushbu tizimni to‘g‘ri tashkil etish va doimiy takomillashtirib borish korxona rivojlanishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda bajarilishni o‘lchash tizimi nafaqat natijalarni qayd etish balki ularni izohlash va tahlil qilish vositasi sifatida ham qaraladi Bu yondashuv boshqaruv qarorlarini qabul qilishda intuitiv emas balki ma’lumotlarga asoslangan yondashuvni shakllantiradi Shu sababli ko‘plab tashkilotlar strategik rejalashtirish jarayoniga integratsiyalashgan o‘lchash tizimlarini joriy etishga intilmoqda

Bajarilishni o‘lchash jarayoni odatda uch asosiy bosqichdan iborat bo‘ladi birinchi bosqichda maqsadlar va indikatorlar aniqlanadi ikkinchi bosqichda ma’lumotlar yig‘iladi va qayta ishlanadi uchinchi bosqichda esa natijalar tahlil qilinib boshqaruv qarorlari ishlab chiqiladi Ushbu sikl doimiy ravishda takrorlanib borishi tizimning samaradorligini ta’minlaydi

Tashkilot ichida bajarilishni o‘lchash tizimining muvaffaqiyati ko‘p jihatdan korporativ madaniyat va xodimlarning ishtirok darajasiga bog‘liq Agar xodimlar indikatorlarni adolatli va tushunarli deb qabul qilmasa tizim kutilgan natijani bermasligi mumkin Shu bois kommunikatsiya jarayonlari va o‘qitish faoliyati muhim rol o‘ynaydi

Bundan tashqari indikatorlar tizimini ishlab chiqishda moslashuvchanlik tamoyiliga e’tibor qaratish zarur Chunki tashqi muhit tez o‘zgaradi va statik ko‘rsatkichlar tez orada dolzarbligini yo‘qotishi mumkin Shu sababli dinamik monitoring tizimlari afzal hisoblanadi

Xalqaro tajribada samarali bajarilishni o‘lchash tizimlari tashkilotlarning innovatsion rivojlanishiga katta hissa qo‘shishi aniqlangan Ayniqsa ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarida bu tizimlar resurs taqsimotini optimallashtirish va xarajatlarni kamaytirishda muhim rol o‘ynaydi

Shu bilan birga o‘lchash tizimlarining samaradorligi ma’lumotlar sifati bilan bevosita bog‘liq bo‘lib noto‘g‘ri yoki to‘liq bo‘lmagan ma’lumotlar noto‘g‘ri xulosalarga olib kelishi mumkin Shu sababli ma’lumotlarni yig‘ish va qayta ishlash jarayonlari standartlashtirilishi zarur

Yakuniy tahlilda bajarilishni o‘lchash tizimi strategik boshqaruvning ajralmas qismi sifatida tashkilotning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta’minlashda asosiy omillardan biri bo‘lib qoladi

Amaliy jihatdan tashkilotlarda bajarilishni o‘lchash tizimini samarali joriy etish uchun avvalo strategik maqsadlar aniq va o‘lchanadigan shaklda belgilanishi zarur Chunki noaniq yoki umumiy maqsadlar indikatorlar tizimini noto‘g‘ri shakllantirishga olib keladi Bundan tashqari ma’lumotlar bazasini avtomatlashtirish va integratsiyalashgan axborot tizimlarini joriy etish monitoring sifatini sezilarli darajada oshiradi Rahbariyat esa ushbu ma’lumotlar asosida tezkor va asosli qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi Shu bilan birga xodimlar faoliyatini baholashda adolat va shaffoflik tamoyillariga rioya qilish tizimga bo‘lgan ishonchni oshiradi Natijada tashkilot ichida motivatsiya va samaradorlik darajasi yaxshilanadi Yakuniy jihatdan aytganda samarali bajarilishni o‘lchash tizimi nafaqat nazorat vositasi balki strategik rivojlanish instrumenti sifatida xizmat qiladi va tashkilotning raqobatbardosh pozitsiyasini mustahkamlashga yordam beradi

Xususan bugungi globallashuv sharoitida raqamli transformatsiya jarayonlari bajarilishni o‘lchash tizimlarini yanada takomillashtirish imkonini bermoqda Sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar tahlili asosida prognoz qilish va xatolarni oldindan aniqlash imkoniyatlari kengaymoqda Bu esa tashkilotlarga faqat o‘tmishdagi natijalarni emas balki kelajakdagi tendensiyalarni ham hisobga olish imkonini beradi Shu tariqa boshqaruv tizimi yanada proaktiv xarakter kasb etadi

Natijada tashkilotlar o‘z faoliyatini faqat nazorat qilish bilan cheklanmay balki uni doimiy ravishda optimallashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi bu esa uzoq muddatli barqaror o‘sish va raqobat ustunligini ta’minlash uchun muhim omil hisoblanadi

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bajarilishni o‘lchash tizimi zamonaviy boshqaruv amaliyotida tashkilot faoliyatini strategik va operatsion darajada baholashning eng muhim instrumentlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, samarali ishlab chiqilgan indikatorlar tizimi korxonaning real holatini aniq aks ettiradi, qaror qabul qilish jarayonini ma’lumotlarga asoslaydi va resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, faqat moliyaviy ko‘rsatkichlarga tayanish yetarli emasligi, nomoliyaviy omillar — mijozlar qoniqishi, ichki jarayonlar sifati va xodimlar salohiyati — ham umumiy natijadorlikni belgilovchi asosiy omillar ekanligi aniqlanadi. Amaliy kuzatuvlar shuni ham ko‘rsatadiki, KPI va Balanced Scorecard kabi tizimlar korxona strategiyasini o‘lchovli natijalarga aylantirishda muhim rol o‘ynaydi, biroq ularning samaradorligi to‘g‘ri tanlangan indikatorlar va ishonchli ma’lumotlar bazasiga bevosita bog‘liq bo‘ladi. Shu asosda taklif sifatida, birinchi navbatda, tashkilotlarda indikatorlar tizimini shakllantirishda strategik maqsadlar bilan to‘liq moslikni ta’minlash zarur, ya’ni har bir ko‘rsatkich aniq, o‘lchanadigan va vaqt bilan cheklangan bo‘lishi kerak; ikkinchidan, ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish jarayonlarini avtomatlashtirish orqali inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni kamaytirish lozim; uchinchidan, boshqaruv qarorlarini qabul qilishda faqat tarixiy natijalarga emas, balki prognoz va analitik modellarga ham tayanish zarur; to‘rtinchidan, xodimlar uchun ochiq va shaffof baholash tizimini joriy etish orqali ularning motivatsiyasini oshirish va tizimga bo‘lgan ishonchni mustahkamlash kerak; beshinchidan esa bajarilishni o‘lchash tizimini muntazam qayta ko‘rib chiqish va zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan integratsiya qilish orqali uning moslashuvchanligini ta’minlash muhimdir. Ushbu yondashuvlar amalga oshirilganda, bajarilishni o‘lchash tizimi nafaqat nazorat vositasi sifatida, balki tashkilotning uzoq muddatli rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta’minlovchi strategik boshqaruv instrumenti sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Valijonov, R., Qobulov, O., & Ergashev, A. (2010). Menejment asoslari. Toshkent: Sharq nashriyoti.
2. Yo‘ldoshev, N. K., & Zaxidov, G. E. (2018). Menejment. Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.
3. Ulashev, I. O., & Atamuradov, Sh. A. (2013). Korxona iqtisodiyoti va menejmenti. Toshkent: Tafakkur bo‘stoni nashriyoti.
4. Yusupov, S., Isayev, R., Yuldashev, S., & Davranov, O. (2020). Iqtisodiyot va menejment (darslik). Toshkent: Oliy ta’lim nashriyoti.
5. Mo‘minov, Sh. R. (2007). Iqtisodiy-matematik modellar va usullar. Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti.
6. Gimush, R. I. (2008). Innovatsion menejment. Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.
7. Musurmanov, R. (2024). Strategik menejment. Toshkent: Sarbon LLS.
8. Hojiahmedov, G., Yaxyayev, I., Umarova, M., & Usmonov, A. (2012). Sifat menejmenti. Toshkent: Cho‘lpon nashriyoti.